

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXX (1/2023)

nadesłany: 28.03.2023 r. – przyjęty: 5.07.2023 r.

Karina BARECKA *

Anna WOJCZYŃSKA **

Renata WAWRZYŃIAK-BESZTERDA ***

Media elektroniczne a rozwój mowy i komunikacji dziecka

Electronic media and the development of speech and communication of the child

Abstrakt

Wprowadzenie. Niniejszy artykuł podejmuje zagadnienie związku mediów elektronicznych na rozwój mowy i komunikacji u małego dziecka. W rozważaniach zwrócono szczególną uwagę na rolę środowiska społecznego podczas modelowania pierwszych cyfro-

* **e-mail: karina.barecka@amu.edu.pl**

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Studiów Edukacyjnych, Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, Polska

Adam Mickiewicz University, Faculty of Educational Studies, Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, Poland

ORCID: 0000-0003-2270-8205

** **e-mail: anna.wojczynska@amu.edu.pl**

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Studiów Edukacyjnych, Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, Polska

Adam Mickiewicz University, Faculty of Educational Studies, Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, Poland

ORCID: 0000-0002-9966-1110

*** **e-mail: renata.wawrzyniak-beszterda@amu.edu.pl**

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Studiów Edukacyjnych, Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, Polska

Adam Mickiewicz University, Faculty of Educational Studies, Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, Poland

ORCID: 0000-0001-5640-1784

wych doświadczeń dziecka. W artykule odwołano się m.in. do założeń teorii społecznego uczenia się Alberta Bandury. Opisano wskazówki i praktyczne działania, które mogą podejmować rodzice w zakresie stymulowania rozwoju poznawczego dziecka, a więc również rozwijania mowy i komunikacji. Przeanalizowano także korzyści i zagrożenia dla rozwoju poznawczego dziecka wynikające z obecności mediów elektronicznych w tym procesie.

Cel. Celem artykułu jest teoretyczna analiza rozwoju mowy i komunikacji małego dziecka w kontekście obecności mediów elektronicznych w jego rozwoju.

Materiały i metody. Autorki dokonują przeglądu teoretycznego na podstawie literatury przedmiotu.

Wnioski. Krytyczne spojrzenie na obecność mediów w życiu rodziny umożliwia zidentyfikowanie zarówno zagrożeń, jak i korzyści dla rozwoju mowy i komunikacji dziecka wynikających z tego faktu. Istotną staje się zatem rola rodziców i opiekunów, którzy będą moderowali, a także wskazywali sposoby i formy korzystania przez dziecko z mediów, stosownie do aktualnego etapu jego rozwoju.

Słowa kluczowe: media elektroniczne, TIK, rozwój mowy, małe dziecko, rola rodziców.

Abstract

Introduction. This article deals with the issue of the presence of electronic media in the development of speech and communication of a small child. The discussion pays special attention to the role of the social environment while modeling a child's first digital experiences. Among other things, the article refers to the assumptions of Albert Bandura's social learning theory. The article also describes tips and practical measures worth taking to stimulate the child's cognitive development and, as a result, speech and communication development. The benefits and threats to the child's cognitive development resulting from the presence of electronic media in this process were also analyzed.

Aim. The aim of the article was a theoretical analysis of the child's speech and communication development in the context of the media's presence in this process.

Methods. The authors carry out a theoretical review based on the literature on the subject.

Conclusion. A critical look at the presence of media in family life makes it possible to identify both the threats and benefits resulting from this factor in the development of the child's speech and communication. Therefore, the role of parents and guardians becomes important as models who will moderate and indicate the ways and forms of media use by the child, adapting them to the child's current stage of development.

Keywords: electronic media, ICT, speech development, child, role of parents.

Wprowadzenie

Na rozwój mowy dziecka składają się dwa główne czynniki, tj. kondycja psychosomatyczna dziecka oraz jego rozwój społeczny. Przyjmuje się, że jest on „uwarunkowany genetycznie (...), ale możliwy jest jedynie w kontakcie ze środowiskiem społecznym, z innymi ludźmi” (Kaczmarek, 1977, s. 119). Niezależnie od miejsca, w którym urodziło się dziecko, czy języka, którym było otoczone w okresie prenatalnym, rozwój

mowy przebiega w określonych fazach. Zadaniem periodyzacji jest scharakteryzowanie i określenie zmian, jakie dokonują się w określonym ciągu zdarzeń (Porayski-Pomsta, 2011, ss. 173-198).

Celem artykułu jest analiza rozwoju mowy i komunikacji małego dziecka z uwzględnieniem obecności mediów elektronicznych w tym procesie. Jest to związane z faktem, że współcześnie małe dzieci „bardzo szybko doświadczają wzrokowo-dotykowo-słuchowego kontaktu z tymi urządzeniami” (Jędrzejko, 2013, s. 36). Główne rozważania na temat uwarunkowań rozwoju mowy będą oscylowały wokół aspektu środowiskowego w odniesieniu do założeń teorii społecznego uczenia się Alberta Bandury, w której znaczącą rolę przypisuje się obserwacji i modelowaniu.

Środowiskowe uwarunkowania rozwoju mowy dziecka

Do szeregu komponentów, od których zależy prawidłowy rozwój mowy dziecka, należą jego zdolności społeczno-poznawcze. Wśród nich wyróżnia się wspólne pole uwagi, zaangażowanie, rozumienie intencji czy naśladowanie (Kelly, 2001; Pluta-Wojciechowska, 2019, s. 41). Te zdolności mogą być rozwijane przez rodziców dziecka poprzez „wykorzystanie różnorodnych i naturalnych sytuacji dnia codziennego dla intensyfikowania i ukierunkowywania szeroko rozumianych wpływów wychowawczych” (Pluta-Wojciechowska, 2014, s. 66). Istotną kwestią w procesie rozwoju mowy jest jednak to, że „rozumienie zawsze o krok wyprzedza mówienie” (Wasilewska, Szafran, 2012, ss. 129-130). Już w okresie prenatalnym rodzice mogą podjąć szereg działań wspierających rozwój mowy dziecka, m.in. głośne czytanie, słuchanie muzyki klasycznej, opowiadanie historii czy zwracanie swoich wypowiedzi w kierunku brzucha matki. Jest to ważne, ponieważ w tym czasie „wykształca się aparat mowy, a dziecko przyswaja elementy suprasegmentalne języka (akcent, rytm, melodię, ton)” (Wasilewska, Szafran, 2012, s. 131). Jest to też okres, kiedy zaczynają rozwijać się drogi nerwowe i mózg (Wołosiuk, 2015, s. 5).

Protokonwersacje, które następują po urodzeniu dziecka, odbywają się najczęściej pomiędzy matką a niemowlęciem i wyrażają się w mimice twarzy, modulacji głosu, uśmiechu, ruchach głowy i ciała (Kwiatkowska, 2014, s. 138). Stanowią one „pierwotny wzorzec wszystkich interakcji” (Kwiatkowska, 2014, s. 138). Bazują głównie na emocjach, dają dziecku poczucie bezpieczeństwa ze strony rodziców czy opiekunów. W tym czasie istotną rolę dla rozwoju mowy dziecka odgrywa utrzymywanie kontaktu wzrokowego z nim, dotyk, uśmiech, odpowiednia modulacja i ton głosu. Tego typu działania mają na celu rozwijanie pola wspólnej uwagi oraz zdolności dziecka do zauważania intencji komunikacyjnych (Cieszyńska, Korendo, 2020, ss. 167-168). W tym obszarze rolą rodziców jest również częste zwracanie się do dziecka, współ-

ne czytanie bajek połączone ze wskazywaniem palcem elementów w książce przez rodziców, śpiewanie piosenek, kołysanek, wypowiadanie rymowanych wierszyków oraz zabawy paluszkowe (Cieszyńska, Korendo, 2020, ss. 174-175; Pluta-Wojciechowska, 2014, ss. 69-70). Podkreśla się również znaczenie wysokiej jakości wypowiedzi rodziców, dostosowanych do poziomu rozumienia i wieku dziecka (Eliot, 2010, ss. 528-529).

Wszystkie działania opisane powyżej wiążą się z utrzymywaniem interakcji pomiędzy dorosłym a dzieckiem, które rozwija mowę i komunikację poprzez obserwację członków rodziny i modelowanie z ich strony. Stanowi to bezpośrednie odwołanie do założeń teorii społecznego uczenia się A. Bandury, akcentującej znaczenie obserwacji i modelowania w nabywaniu nowych doświadczeń przez dziecko. Mechanizm uczenia się nowych zachowań polega nie tylko na obserwowaniu działań i reakcji innych ludzi, lecz także na doświadczaniu skutków tych reakcji (Bandura, 2007, ss. 29-30). Na przykład wskazywanie palcem elementów w książce i zadawanie pytań przez rodziców może przyczynić się do budowania pola wspólnej uwagi z dzieckiem, czego skutkiem będzie rozwijanie umiejętności kierowania uwagi drugiej osoby na interesujący dla niego obiekt. Tym samym opisywana aktywność będzie dla dziecka przygotowaniem do nazywania przedmiotów z najbliższego otoczenia. Stosowanie gestu wskazywania palcem (jak również innych gestów, stanowiących niejako reprezentację zaobserwowanych wcześniej przedmiotów/czynności) umożliwi małemu dziecku zakomunikowanie swoich potrzeb, np. chęci otrzymania danego przedmiotu (Esteve-Gibert, Prieto, 2014; Kelly, 2001). Teoria społecznego uczenia się A. Bandury zakłada, że dziecko uczy się, że jego zachowanie (tu: gest wskazywania palcem) wywoła określoną (wcześniej zaobserwowaną) reakcję drugiej osoby (tu na przykład: podanie przez dorosłego interesującego go przedmiotu). Małe dziecko polega więc na swoich obserwacjach zachowań innych osób i w ten sposób – początkowo za pomocą gestów, a później również pierwszych słów – jest w stanie komunikować się z otoczeniem.

Teoria społecznego uczenia się przypisuje szczególną wartość modelowaniu i modelom, bez których rozwinięcie umiejętności językowych u dziecka byłoby niemożliwe (Bandura, 2007, s. 29). Może to być utrudnione w przypadku dzieci przebywających w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Mała częstotliwość interakcji z dorosłymi może prowadzić do ograniczeń m.in. w zakresie słownictwa, gramatyki, długości i złożoności wypowiedzi dzieci (Weir, 2014, s. 36). Jednak skuteczność oddziaływania modeli (rodziców, a w późniejszym etapie również nauczycieli) zależy od kilku czynników, m.in. od indywidualnych cech modelu, cech obserwatora oraz odczuwanych przez obserwatora konsekwencji powielania zauważonych zachowań (Bandura, 2007, ss. 94-95). Aby rozwój mowy dziecka przebiegał prawidłowo, modele powinni zwrócić uwagę na jakość posiadanych kompetencji językowych, jak również na podejmowane przez siebie działania. Należy też podkreślić, że rolę modeli

mogą pełnić nie tylko osoby z najbliższego otoczenia dziecka, tj. rodzice, dziadkowie, nauczyciele i rówieśnicy. Przykłady zachowań zarówno pozytywnych, jak i negatywnych niosą również postaci z bajek, filmów oraz programów telewizyjnych. Ze względu na to, że dzieci w pierwszych latach życia mają trudność z rozróżnieniem świata fikcyjnego od rzeczywistego, ich wypowiedzi mogą odzwierciedlać nieprawidłowe wzorce, które zaobserwowały podczas kontaktu z mediami (Kosicka, 2018, s. 71). Egzemplifikacjami bajkowych bohaterów z zaburzeniami mowy są m.in. Kaczor Donald, Sid z *Epoki Lodowcowej* czy Ważniak ze *Smerfów* (Kosicka, 2018).

Dzieci jako uczestnicy cyfrowego świata „uczą się pod wpływem doznań zmysłowych i wykonywanych czynności” (Iwanicka, 2020, s. 27). Mogą nie tylko naśladować zachowanie oraz mowę fikcyjnych postaci, lecz także szukać ich za telewizorem czy dotykać ekranu w celu przesunięcia bohaterów w wybrane przez siebie miejsce (Iwanicka, 2020, s. 27). Pierwsze doświadczenia dzieci z mediami – utożsamianymi z „różnego rodzaju przedmiotami i urządzeniami przekazującymi odbiorcom określone informacje (komunikaty) poprzez słowa, obrazy i dźwięki, a także umożliwiającymi im wykonywanie określonych czynności intelektualnych i manualnych” (Strykowski, 1997, s. 12) – powinny być więc regulowane przez osoby dorosłe.

Obecność mediów elektronicznych w środowisku rodzinnym dziecka

W literaturze przedmiotu podkreśla się stechnicyzowanie współczesnego świata, a nawet wskazuje się na występowanie tzw. cyborgizacji w życiu rodziny, wychowaniu dziecka i edukacji (Klichowski, Przybyła, 2013; Bednarska, 2020). Jednak podobnie jak w przypadku kształtowania umiejętności komunikacyjnych dziecka, to „od rodziny, stosunków w niej panujących, jej zasad etyczno-moralnych, systemu wartości, wewnętrznych norm i kontroli zależy, jak – w dużej mierze – dziecko zaadaptuje się do cyfrowego świata i jakich – z czasem – nabędzie kompetencji” (Iwanicka, 2020, s. 21).

Ze względu na tempo rozwoju technologicznego należy odróżnić pojęcie *media* od pojęć *nowe media* i *nowe nowe media*. Przez pierwsze z nich rozumie się „różnorodny zestaw narzędzi technologicznych i zasobów używanych do komunikowania się oraz do tworzenia, rozpowszechniania, przechowywania i zarządzania informacjami. Technologie te obejmują między innymi komputery, Internet oraz urządzenia mobilne” (Walter i in., 2020, s. 235). Natomiast celem wprowadzenia przez Paula Levinsona pojęcia *nowe nowe media* było odróżnienie technologii społecznościowych od dotychczasowych mediów i nowych mediów, do których należą m.in. Facebook, YouTube czy blogi (Levinson, 2010, za: Laskowska, 2012, s. 125).

Wykorzystywanie tradycyjnych mediów podczas wspólnego spędzania czasu rodziców z dzieckiem, w szczególności wspólne czytanie książek, ma pozytyw-

ny wpływ na rozwój językowy dziecka oraz na jego stosunek do czytania i pisania w młodszym wieku szkolnym (Wirth, Ehmig, Niklas, 2022, ss. 372-387). Jednak niezaprzeczalny staje się fakt wypierania tradycyjnych mediów z życia rodziny, na co wskazują wyniki badań dotyczące ilości czasu spędzanego przez dzieci z wykorzystaniem mediów elektronicznych. Okazało się, że amerykańskie dzieci poniżej ósmego roku życia spędzają prawie 3 godziny dziennie z mediami elektronicznymi, gdy jeszcze w 2011 roku były to 2 godziny 16 minut dziennie (Rideout, Robb, 2020, ss. 3-7). Organizacja Common Sense podkreśliła również, że w 2020 roku po raz pierwszy od czasu powstania idei badawczej oglądanie wideo online zdominowało czas spędzany przez dzieci przed ekranem. Według badań przeprowadzonych przez tę organizację najmłodsze dzieci spędzają 39 minut dziennie na oglądaniu filmów na platformach takich jak YouTube i TikTok. Dla porównania w 2017 roku było to zaledwie 19 minut dziennie (Rideout, Robb, 2020, s. 4).

W tym miejscu należy przypomnieć, że dziecko od urodzenia do drugiego roku życia znajduje się w pierwszym stadium rozwoju poznawczego, „rozumie świat w kategoriach zmysłów i własnych działań ruchowych; jakie to jest w uchwycie, jak to wygląda i jak smakuje” (Iwanicka, 2020, s. 48). Zatem dla dziecka do drugiego roku życia treści na ekranie urządzenia mobilnego nie będą zrozumiałe. Będzie ono reagowało na zasadzie odruchu orientacyjnego odnoszącego się jedynie do tego, co przykuwa jego uwagę, czyli ruchu, dźwięku i koloru (Iwanicka, 2020, s. 27). Kontakt z mediami w pierwszych miesiącach życia może wiązać się z wystąpieniem trudności w rozwoju poznawczym, rozwoju języka czy rozumieniu ze słuchu (Tomopoulos i in., 2010, ss. 1105-1111).

Interakcja dziecko – dorośli – media w świetle teorii społecznego uczenia się

Ekspozycja na media elektroniczne w wieku niemowlęcym może też być przyczyną ograniczonych interakcji werbalnych pomiędzy rodzicem/opiekunem a dzieckiem, stanowiących istotny czynnik rozwoju mowy i komunikacji. Podczas korzystania z mediów kontakty słowne podejmowane są najczęściej w związku z pojawieniem się programów edukacyjnych podczas wspólnego oglądania (Mendelsohn i in., 2008, ss. 411-417). W cytowanych badaniach połowa ekspozycji dotyczyła programów, które były niedostosowane do odbioru przez najmłodszych, co niekorzystnie wpływało na interakcje pomiędzy matką a dzieckiem, nawet podczas wspólnego korzystania z mediów (Mendelsohn i in., 2008, ss. 411-417).

Podczas próby skonfrontowania założeń teorii społecznego uczenia się z obecnością mediów, nowych mediów i nowych nowych mediów w pierwszych latach życia dziecka należy zaakcentować znaczenie modelowania jako skutecznej metody od-

działywania. Dziecko będące w końcowym okresie wczesnego dzieciństwa uczy się poprzez obserwację zachowań innych osób, aby m.in. naśladować sposób korzystania przez nich z danych przedmiotów i w ten sposób poznawać ich przeznaczenie (Huk, 2018, s. 53). Dlatego dziecko potrafi szybko nauczyć się wykonywania wybranych operacji podczas obsługi współczesnych mediów, na przykład za pomocą pilota włączyć i wyłączyć telewizor czy zwiększyć i pomniejszyć zdjęcie wyświetlane na ekranie smartfonu (Huk, 2018, s. 60). W takich sytuacjach korzysta z zaobserwowanych wcześniej kombinacji dotykowych w odniesieniu do wybranych mediów. Należy zastanowić się jednak, czy na przykład dziecko, które często obserwuje pracę dłoni rodzica podczas korzystania ze smartfonu, nie będzie próbowało też powielać jego ruchu (tu: przesuwania ekranu kciukiem) w innych sytuacjach, tj. nie tylko podczas użytkowania mediów elektronicznych, lecz także na przykład podczas przeglądania (tu: przesuwania) obrazków znajdujących się w książce.

Nawyki związane z użytkowaniem mediów można analizować również w kontekście poziomu uważności rodziców na próby nawiązania interakcji przez dzieci. Wskazuje się, że obecnie niejako konkurują one z mediami o uwagę dorosłych (Bednarska, 2020, s. 11). W bezpośredni sposób doświadczają wpływu mediów na zachowanie rodziców – poprzez obserwację uczą się, że „dzwonek telefonu lub sygnał nadchodzącej wiadomości mogą przerywać rozmowę, wspólną zabawę lub inne czynności dnia codziennego” (Bednarska, 2020, s. 11). W przypadku gdy uważność członków rodziny oscyluje wokół użytkowania mediów, „zmniejsza się częstotliwość kontaktów oraz komunikacji między domownikami” (Korzeniowska, 2014, s. 112). Na podstawie teorii społecznego uczenia się A. Bandury można powiedzieć, że dziecko nauczy się, że zmniejszona częstotliwość interakcji z drugim człowiekiem może być w pewnym stopniu zastąpiona poprzez kontakt z mediami elektronicznymi. Zachowanie rodziców (tu: zastąpienie spędzenia czasu wspólnie z dzieckiem na rzecz samodzielnego korzystania z mediów) modeluje późniejszy przebieg (a właściwie brak chęci utrzymywania) interakcji dziecka z samymi rodzicami. Dzieci mogą naśladować wcześniej zaobserwowane zachowania dorosłych, a wtedy to rodzice zaczynają konkurować z mediami o ich uwagę (Patzlaff, 2008, s. 81, za: Bednarska, 2020, s. 11).

Wybrane praktyki rodzicielskie mogą jednak skutecznie regulować użytkowanie mediów elektronicznych przez dzieci. Wśród tych działań można wyróżnić m.in. kontrolowanie czasu spędzanego przez dzieci z mediami, brak korzystania z mediów podczas spożywania posiłków czy zasypiania, monitorowanie swojego czasu spędzanego na korzystaniu z mediów (Tang, Darlington, Ma, Haines, 2018, ss. 1-10). W celu zwiększenia zalet płynących z korzystania z mediów, takich jak rozwijanie kreatywności czy wyrównywanie szans edukacyjnych, rodzice starszych dzieci mogą komentować i wyjaśniać im to, co się dzieje na ekranie, tłumaczyć trudne i niezrozumiałe słowa czy ustalać limit czasu wspólnego oglądania (Iwanicka, 2020, s. 35).

Istotne znaczenie przypisuje się również świadomości rodziców na temat ewentualnych zagrożeń wynikających z korzystania przez małe dzieci z mediów elektronicznych. Technologia może przyczyniać się m.in. do zaburzeń koncentracji i uwagi, obniżać zdolności poznawcze (pamięć czy logiczne myślenie), wpływać negatywnie na pisanie i czytanie, zubażać myślenie abstrakcyjne, wnioskowanie, analizowanie czy abstrahowanie (Iwanicka, 2020, s. 25).

Badania wskazujące na negatywny wpływ mediów na rozwój człowieka dotyczą w szczególności najmłodszych dzieci. Oscylują one m.in. wokół zubożenia czytelnictwa w gospodarstwach domowych czy ograniczeń interakcji pomiędzy rodzicem a dzieckiem (Mendelsohn i in., 2008, ss. 411-417). Nieistotne związki pomiędzy korzystaniem z mediów elektronicznych a rozwojem umiejętności językowych, czytania oraz pisania zaobserwowano natomiast podczas badań uczniów będących we wczesnych klasach szkoły podstawowej (Dore, Logan, Lin, Purtell, Justice, 2020).

Zakończenie

Krytyczne spojrzenie na obecność mediów w życiu rodziny umożliwia zidentyfikowanie zagrożeń dla rozwoju dziecka wynikających z tego faktu. Ograniczona częstotliwość bezpośrednich interakcji dziecka z dorosłymi, przy jednoczesnej wysokiej ekspozycji na media może bowiem „prowadzić do zubożeń językowych, co uwidacznia się często nie tylko w kontaktach dziecka z rodzicami, ale i w zabawach z rówieśnikami” (Patzlaff, 2008, za: Korzeniowska, 2014, s. 112). Nie można jednak zapominać również o pozytywnych funkcjach mediów, korzystnych dla rozwoju, które starano się wskazać w niniejszym artykule. W tym przypadku niezbędna wydaje się jednak świadomość rodziców na temat ich roli w zdobywaniu pierwszych doświadczeń z mediami przez najmłodszych.

Analiza rozwoju mowy i komunikacji małego dziecka z uwzględnieniem obecności mediów elektronicznych w tym procesie pozwala więc zaakcentować możliwość modelowania przez rodziców pierwszych doświadczeń dzieci ze światem mediów elektronicznych. Na podstawie teorii społecznego uczenia się A. Bandury należy wskazać, że obserwacja zachowań rodziców uczy dzieci, w jaki sposób mogą one korzystać z mediów. Nadmierne używanie nowych mediów połączone z brakiem refleksji na ich temat może prowadzić do osłabienia relacji rodzinnych czy zubożenia kontaktów z osobami znaczącymi w życiu dziecka (Walter i in., 2020, s. 219-220). Kluczowa zatem, co wykazano w artykule, jest rola rodziców, opiekunów oraz środowiska wychowawczego jako modeli wskazujących odpowiednie sposoby i formy obcowania z nowymi mediami, dostosowane do rozwojowego etapu dziecka.

Bibliografia

- Bandura, A. (2007). *Teoria społecznego uczenia się*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bednarska, N. (2020). Zamiast wprowadzenia – wychowanie dziecka w otoczeniu mediów. W: N. Bednarska (red.), *Dziecko – media – rozwój: O konsekwencjach obecności mediów w życiu dziecka* (ss. 9-15). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Cieszyńska, J., Korendo, M. (2020). *Wczesna interwencja terapeutyczna: Stymulacja rozwoju dziecka od noworodka do 6 roku życia*. Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne.
- Dore, R. A., Logan, J., Lin, T. J., Purtell, K. M., Justice, L. M. (2020). Associations between children's media use and language and literacy skills [Związki między korzystaniem przez dzieci z mediów a umiejętnościami językowymi oraz czytania i pisania]. *Frontiers in Psychology*, 11, 1734. DOI: 10.3389/fpsyg.2020.01734.
- Eliot, L. (2010). *Co tam się dzieje? Jak rozwija się mózg i umysł w pierwszych pięciu latach życia*. Poznań: Wydawnictwo Media Rodzina.
- Esteve-Gibert, N., Prieto, P. (2014). Infants temporally coordinate gesture-speech combinations before they produce their first words [Niemowięta koordynują czasowo kombinacje gestów i mowy zanim wyprodukują swoje pierwsze słowa]. *Speech Communication*, 57, 301-316. DOI: 10.1016/j.specom.2013.06.006.
- Huk, T. (2018). Wychowanie pokolenia ekranów dotykowych na przykładzie matczynego opisu aktywności dziecka dwuletniego. *Chowanna*, 1(50), 51-63.
- Iwanicka, A. (2020). *Cyfrowy świat dzieci we wczesnym wieku szkolnym*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Jędrzejko, M. (2013). *Dzieci i nowe multimedia (szanse – wyzwania – zagrożenia)*. Dąbrowa Górnicza: Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej.
- Kaczmarek, L. (1977). *Nasze dziecko uczy się mowy*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Kelly, B. F. (2001). The development of gesture, speech, and action as communicative strategies [Rozwój gestów, mowy i działania jako strategii komunikacyjnych]. *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 27(1), 371-380. DOI: 10.3765/bls.v27i1.1112.
- Klichowski, M., Przybyła, M. (2013). Cyborgizacja edukacji – próba konceptualizacji. *Studia Edukacyjne*, 24, 143-153.
- Korzeniowska, M. (2014). Ulubieni bohaterowie bajek animowanych dzieci w wieku przedszkolnym. *Roczniki Pedagogiczne*, 6(42)/2, 109-125.
- Kosicka, M. (2018). Zaburzenia mowy postaci z bajek i ich wpływ na rozwój mowy dzieci. *Logopaedica Lodziensia*, 2, 63-76. DOI: 10.18778/2544-7238.02.05.
- Kwiatkowska, E. (2014). Rola rodziny w przygotowaniu małego dziecka do życia społecznego. W: A. Odrowąż-Coates, M. Kwiatkowski (red.), *Przyszłość edukacji społeczeństwa oczami badaczy społecznych* (ss. 134-143). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Laskowska, M. (2012). Nowe media w służbie człowieka: Zarys problematyki w kontekście etyki i aksjologii mediów. *Teologia Praktyczna*, 13, 123-137. DOI: 10.14746/tp.2012.13.09.
- Mendelsohn, A. L., Berkule, S. B., Tomopoulos, S., Tamis-LeMonda, C. S., Huberman, H. S., Alvir, J., Dreyer, B. P. (2008). Infant television and video exposure associated with limited parent-child verbal interactions in low socioeconomic status households [Ekspozycja niemowląt na telewizję i wideo związana z ograniczonymi interakcjami werbalnymi rodzic-dziecko interakcjami werbalnymi w gospodarstwach domowych o niskim statusie społeczno-ekonomicznym]. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 162(5), 411-417. DOI: 10.1001/archpedi.162.5.411.
- Pluta-Wojciechowska, D. (2014). Wspieranie rozwoju mowy dziecka w rodzinie. W: J. Skibska (red.), *Wspieranie rozwoju małego dziecka* (ss. 63-75). Bielsko-Biała: Wydawnictwo Naukowe ATH, Wydawnictwo LIBRON.

- Pluta-Wojciechowska, D. (2019). *Dyslalia obwodowa: Diagnoza i terapia logopedyczna wybranych form zaburzeń*. Bytom: Wydawnictwo Ergo-Sum.
- Porayski-Pomsta, J. (2011). Zagadnienia periodyzacji rozwoju mowy dziecka. *Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne*, 20, 173-198.
- Rideout, V., Robb, M. (2020). *The Common Sense census: Media use by kids age zero to eight* [Spis powszechny Common Sense: Korzystanie z mediów przez dzieci w wieku od zera do ośmiu lat]. San Francisco: Common Sense Media.
- Strykowski, W. (1997). Media w edukacji: od nowych technik nauczania do pedagogiki i edukacji medialnej. W: W. Strykowski (red.), *Media a edukacja* (ss. 11-19). Poznań: Wydawnictwo eMPI.
- Tang, L., Darlington, G., Ma, D. W., Haines, J. (2018). Mothers' and fathers' media parenting practices associated with young children's screen-time: A cross-sectional study [Medialne praktyki rodzicielskie matek i ojców związane z czasem spędzonym przez małe dzieci przed ekranem: badanie przekrojowe]. *BMC obesity*, 5(1), 1-10. DOI:10.1186/s40608-018-0214-4.
- Tomopoulos, S., Dreyer, B. P., Berkule, S., Fierman, A. H., Brockmeyer, C., Mendelsohn, A. L. (2010). Infant media exposure and toddler development [Ekspozycja niemowląt na media i rozwój małych dzieci]. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 164(12), 1105-1111. DOI: 10.1001/archpediatrics.2010.235.
- Walter, N., Pyżalski, J., Iwanicka, A., Kąkolewicz, M., Michniuk, A., Barwicka, A. M., Sikorska, J. (2020). Media cyfrowe a edukacja dziecka. W: H. Krauze-Sikorska, M. Klichowski (red.), *Pedagogika dziecka: Podręcznik akademicki* (ss. 216-243). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM. DOI: 10.14746/amup.9788323236948.
- Wasilewska, M., Szafran, J. (2012). Rozwój mowy dzieci 3-5 letnich. Podstawy psychospołeczne – analiza przypadków. *Dodatek psychologiczny. Wiadomości Psychiatryczne*, 15(3), 129-135.
- Weir, K. (2014). The lasting impact of neglect [Trwałe skutki zaniedbania]. *Monitor on Psychology*, 45(6), 36.
- Wirth, A., Ehmig, S. C., Niklas, F. (2022). The role of the Home Literacy Environment for children's linguistic and socioemotional competencies development in the early years [Rola domowego środowiska alfabetyzacji dla rozwoju kompetencji językowych i społeczno-emocjonalnych dzieci we wczesnych latach rozwój kompetencji językowych i społeczno-emocjonalnych we wczesnym dzieciństwie]. *Social Development*, 31(2), 372-387. DOI: 10.1111/sode.12550.
- Wołoskiuk, B. (2015). Rola rodziców w profilaktyce logopedycznej. *Rozprawy Społeczne*, 9(1), 5-11.